

Waar zit al dat geld?

Leo Van Hove

Centrum voor Financiële Economie - VUB

In vergelijking met andere landen wordt in België maar weinig empirisch onderzoek verricht naar het betaal- en spaargedrag van de gezinnen. De 'Grote Geldenquête' die een aantal Vlaamse kranten in november '95 publiceerden, vormt een welkome uitzondering op die regel [1]. De enquête levert dan ook heel wat nieuwe en interessante informatie op over hoe de Vlamingen omspringen met hun geld. Tegelijk zet de enquête ook nog maar eens in de verf - al wordt daarover in de bespreking van de resultaten met geen woord gerept - hoe pijnlijk weinig is geweten over het gebruik van chartaal geld (munten en bankbiljetten).

Zo geven de respondenten te kennen gemiddeld zo'n 3.000 frank op zak te hebben [2]. Nemen we aan dat zij hierin niet wezenlijk verschillen van de doorsnee Belg en vermenigvuldigen we dit bedrag met 10,13 miljoen (het aantal inwoners in 1994), dan komen we uit op 30 miljard frank. Uit de statistieken van de Nationale Bank blijkt anderzijds dat er eind vorig jaar voor in totaal 431 miljard frank aan munten en bankbiljetten in omloop was; 35 miljard hiervan bevond zich in de kassen van de financiële instellingen, de overige 396 miljard was in handen van 'het publiek'. Dit is 366 miljard frank meer dan blijkt uit onze extrapolatie op basis van het cijfer uit de enquête. En dan is die extrapolatie nog ruim bemeten: ook kinderen en zuigelingen werden bedeed met 3.000 frank.

Vraag is dan waar die 366 miljard - die zich dus klaarblijkelijk niet in onze verzamelde portefeuilles zit - zich dan wél bevindt. Een deel zit ongetwijfeld in de bedrijfswereld. Naar de juiste inhoud van de bedrijfskassen heeft men echter het raden. Harde cijfers zijn niet voorhanden. Zeker is wél dat chartaal geld de laatste decennia een almaar kleinere rol is gaan spelen bij transacties tussen ondernemingen. Meer nog dan gezinnen hebben bedrijven door de elektronisering

van het betalingsverkeer de beschikking gekregen over veiliger en meer efficiënte betaalinstrumenten. In de bedrijfswereld moet het grootste volume aan munten en bankbiljetten derhalve worden gezocht bij die ondernemingen die rechtstreeks in contact komen met particulieren: middenstanders, warenhuizen, enz.; de detailhandel met andere woorden. Wat wij aan contant geld meesleuren, komt immers vroeg of laat in één of andere kassa terecht. Onze portefeuilles worden evenwel niet elke dag tot op de bodem geleid. Bovendien mag men er redelijkerwijze van uitgaan dat kleinhandelaars geen overmatige hoeveelheden chartaal geld aanhouden; ze hebben immers alle baat bij een efficiënt kasbeheer. In de vakliteratuur wordt dan ook algemeen gesteld dat de bedrijfskassen maar moeilijk meer baar geld kunnen bevatten dan de verzamelde portefeuilles - de 'transactiekassen' - van de gezinnen [3]. Laten we hier voorzichtigheidshalve een maximalistische schatting nemen en het initiële resultaat verdubbelen. Dan blijft er nog altijd zo'n 336 miljard frank aan munten en bankbiljetten - of maar liefst 85% van de totale circulatie - die niet gelokaliseerd zijn.

Deze vaststelling is niet meteen een nieuw gegeven. Ze is zeker ook niet uniek. In het jubileumnummer van het Nederlands vaktijdschrift *Economisch Statistische Berichten* van 8 maart 1995 werd het 'mysterie van het verdwenen geld' nog vermeld als één van de grote 'zwarte gaten' van de economische wetenschap [4]. En bij eerdere, meer gesofistikeerde enquêtes in de Verenigde Staten en Nederland kon ook maar een schamele 20 à 25% van de in omloop zijnde munten en bankbiljetten worden gelokaliseerd [5].

Weten economen dan helemaal niets te vertellen over dat 'ontbrekende geld'? Toch wel. Met behulp van indirect bewijsmateriaal kunnen de contouren van de ontbrekende puzzelstukjes als-

nog worden afgelijnd. Zo valt allereerst op dat de briefjes van 10.000 frank - die behoorlijk onhandig zijn voor door-de-weekse betalingen en die u en ik ook nauwelijks te zien krijgen - een zeer groot deel van de bankbiljettencirculatie voor hun rekening nemen: eind 1994 waren ze goed voor maar liefst 44% van de totale circulatiewaarde [6]. Daarnaast kan worden vastgesteld dat biljetten met een grote nominale waarde merklijk minder vlug verslijten dan de kleine coupures. Eind 1994 ging een biljet van vijfduizend frank bv. gemiddeld 70 maand mee, tegenover slechts 27 maand voor een biljet van honderd frank [7]. Deze verschillen in levensduur suggereren dat de grotere coupures minder intensief van hand tot hand gaan en deels worden 'opgepot' als spaarmiddel. Volgens recente schattingen zou slechts zo'n 60% van de Belgische chartale geldomloop echt fungeren als betaalmiddel; de overige 40% zou zich in de spreekwoordelijke spaarkous bevinden [8].

Het tweede puzzelstukje wordt gevormd door de ondergrondse economie. Bankbiljetten zijn anoniem en laten, in tegenstelling tot cheques en overschrijvingen, geen sporen na. Ze zijn daarom uitermate geschikt voor het afhandelen van transacties die het daglicht schuwen. Denk hierbij aan BTW-ontduiking, aan betalingen voor zwartwerk of aan echt criminele activiteiten zoals de handel in drugs. Dat chartaal geld effectief wordt gebruikt voor zwarte transacties blijkt - zij het andermaal indirect - uit de vaststelling dat de vraag naar chartaal geld toeneemt als de belastingdruk stijgt. Economen benutten dit verband ten andere om de omvang van de zwarte economie te ramen. De meest recente schatting voor België houdt het op zo'n 13% van het BNP [9]. Wel moet gezegd dat de twee puzzelstukjes elkaar ook voor een stuk kunnen overlappen. Het is immers niet ondenkbaar dat opbrengsten van zwarte activiteiten (tijdelijk) worden opgepot onder de vorm van bankbiljetten, uit vrees dat een ondoordachte omzetting in andere, meer zichtbare activa (een dure wagen, een villa) argwaan zou wekken bij de fiscus.

Waar willen we met dit alles naar toe? De bedoeling van dit artikel is niet om een hoge borst op te zetten en kond te doen van de vindingrijk-

heid van economen. Economen zijn de eersten om toe te geven dat het mysterie verre van opgehelderd is en dat hun schattingen ook niet meer zijn dan dat. Wel willen we er op wijzen dat de beleidsvoerders bij herhaling verzuimen om lessen te trekken uit het materiaal dat hen vanuit de academische wereld wordt aangereikt. Nogmaals, de precieze cijfers kunnen worden aangevochten, maar aan de essentie van de bevindingen kan men onderhand nog nauwelijks voorbij: chartaal geld wordt niet alleen gebruikt voor legale transactiedoeleinden, het wordt ook (en in belangrijke mate) gebruikt als spaar- en/of voorzorgsmiddel - wat toch tot nadenken zou moeten stemmen - als transactiemiddel in de zwarte economie. Het cijfer uit de 'Grote Geldenquête' is hiervan een zoveelste - zij het een zeer indirecte - illustratie.

En toch... kondigt het Europees Monetair Instituut recent aan dat de Europese eenheidsmunt als grootste coupure een biljet zal krijgen van zo maar even 500 ecu (zo'n 19.000 frank). Een biljet dat totaal overbodig is voor legale, dagelijkse transacties en dat dan ook in een mum van tijd in het 'zwarte gat' zal verdwijnen. En toch laten overheden in binnen- en buitenland betijen op een moment dat digitaal geld wordt ontwikkeld dat al even weinig sporen nalaat als chartaal geld (de elektronische portemonnee van het Britse Mondex, bepaalde vormen van 'electronic cash' via Internet) en dat aan de controle van de fiscale instanties (en de centrale banken) ontsnapt.

De hier geschetste ervaring leert dat de bevoegde overheden zich dringend moeten (her)bezinnen over deze ontwikkelingen, zo niet dreigen zij andermaal achter de feiten aan te lopen. Voorkomen is nog altijd beter dan genezen. En mogelijkheden daartoe bestaan. Zo is het technisch perfect doenbaar om het recht op privacy van het individu - het argument van de voorstanders van anoniem digitaal geld - te verzoenen met de behoefte aan controle vanwege de overheid (lees: de monetaire, fiscale en gerechtelijke instanties). Immers, zoals een artikel in *Business Week* onderstreept: "(...) because E-money is basically software, it can be programmed to do things that paper money could never do" [10]. Een potentieel dat oordeelkundig zou moeten worden aangewend.

Noten

- [1] Zie o.m. *De Standaard, Het Nieuwsblad, en De Gentenaar* van 9 november 1995.
- [2] Dit is een vrij ruwe schatting. Vermits de respondenten enkel werd gevraagd om zich te situeren binnen vier klassen (minder dan 1.000 fr., 1.000 tot 3.000 fr., 3.000 tot 5.000 fr., meer dan 5.000 fr.) kan het gemiddelde niet exact worden berekend. Een en ander verandert evenwel niets aan de essentie van ons verhaal. Voor de volledigheid: de aandelen van de verschillende klassen bedragen resp. 18%, 53% 20% en 9%.
- [3] Zie bv. Avery, R.B., Elliehausen, G.E., Kennickell, A.B. en Spindt, P.A., The use of cash and transaction accounts by American families, *Federal Reserve Bulletin*, Vol. 72, februari 1986, blz. 104: "Because there are strong economic and safety incentives to minimize cash holdings, legitimate businesses are not likely to hold more cash than all adults".
- [4] Fase, M.M.G., Het verdwenen geld, *Economisch Statistische Berichten*, Vol. 80, nr. 4000, 8 maart 1995, blz. 239-241.
- [5] Zie resp. Avery et al., op. cit. en Boeschoten, W.C., *Currency use and payment patterns*, Kluwer, Dordrecht, 1992.
- [6] Nationale Bank, Verslag 1994, blz. 138.
- [7] Nationale Bank, Verslag 1994, blz. 141.
- [8] Boeschoten, W.C., op. cit; Vuchelen, J. en Van Hove, L., Oppotting in België, *Bank- en Financiezeven*, nr.9, november 1993 b, blz. 490-502.
- [9] Van Hove, L. en Vuchelen, J., Oppotting en de omvang van de ondergrondse economie, *Tijdschrift voor Economie en Management*, Vol. 39, nr. 3, september 1994, blz. 233-260.
- [10] Holland, K., Cortese, A., The future of money, *Business Week*, 12 juni 1995, blz. 39.